

INHOUDSOPGAVE

1. Inleiding
2. Instelling en opdracht
3. Samenstelling commissie
4. Werkzaamheden van de commissie
5. Eerste reeks aanbevelingen en instelling van de Restitutiecommissie
6. Tweede reeks aanbevelingen
7. Slotaanbevelingen
8. Organisatie Herkomst Gezocht
9. Werkzaamheden Herkomst Gezocht
10. Slotwoord

BIJLAGEN

1. Aanbevelingen proefproject
2. Regeringsstandpunt aan aanleiding van aanbevelingen proefproject
3. Instellingsbesluit commissie
4. Eerste verlenging commissie
5. Tweede verlenging commissie
6. Overzicht vergaderingen commissie
7. Eerste serie aanbevelingen
8. Regeringsstandpunt naar aanleiding van eerste serie aanbevelingen
9. Aanvullende regeringsreactie naar aanleiding van de eerste serie aanbevelingen
10. Tweede serie aanbevelingen
11. Regeringsstandpunt naar aanleiding van tweede serie aanbevelingen
12. Slotaanbevelingen
13. Personeelsoverzicht
14. Stroomschema schilderijen
15. Stroomschema toegepaste kunst
16. Overzicht deelrapportages

1. Inleiding

Toen in de loop van 1997 in het kader van de internationale discussie over de onafgewikkelde gevolgen van de Tweede Wereldoorlog ook de handelwijze van de Nederlandse overheid ten aanzien van het naoorlogse rechtsherstel aan de orde werd gesteld, besloot de regering tot instelling van diverse commissies, die moesten rapporteren over aspecten van deze problematiek. Een belangrijk punt van aandacht vormden de kunstwerken, die gedurende de oorlogsjaren in Duitse handen waren geraakt en na afloop van de oorlog naar Nederland waren teruggevoerd. Ernstige vragen waren gerezen of zich onder de meer dan 4000 gerecupereerde kunstwerken, die nog steeds onder beheer van de Nederlandse overheid stonden, niet vele stukken bevonden die gedurende de oorlogsjaren door roof, confiscatie of gedwongen verkoop aan de oorspronkelijke eigenaars afhandig waren gemaakt. Voor een beantwoording van deze vragen was het nodig eerst een vooronderzoek te laten uitvoeren om na te gaan in hoeverre het mogelijk was alsnog meer gegevens over de oorspronkelijke eigenaren van de betreffende kunstwerken te achterhalen. Door middel van een onderzoek van een door een steekproef aangewezen selectie uit de zogenaamde NK-collectie moest worden vastgesteld welke informatie over de vroegere eigenaren van de kunstwerken in de bestaande collectiedocumentatie aanwezig was, welke aanvullingen daarop met behulp van archiefonderzoek mogelijk waren en in hoeverre, gelet op de beantwoording van de eerste twee vragen, systematisch onderzoek naar de herkomst van de gehele collectie mogelijk en wenselijk zou zijn.

De taak dit onderzoek te begeleiden en de regering te adviseren werd opgedragen aan een deels uit ambtenaren en deels uit onafhankelijke deskundigen bestaande begeleidingscommissie van acht personen (de "Commissie Ekkart I"). In het rapport *Herkomst gezocht* van april 1998 concludeerde de commissie dat de bestaande collectiedocumentatie wat betreft de herkomstinformatie van onvoldoende kwaliteit was, dat het voor een deel van de NK-collectie, met name voor objecten met een duidelijke individuele herkenbaarheid, mogelijk was aanvullende herkomstinformatie te verwerven en dat verder onderzoek naar de gehele collectie dringend noodzakelijk was.

De commissie adviseerde (Bijlage 1) de regering de herkomst van alle werken uit de NK-collectie te laten onderzoeken met behulp van het archief van de Stichting Nederlands Kunstbezit en de documentatiebestanden van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, waar nodig aangevuld met bronnen elders. Indien daarbij voor bepaalde kunstwerken aanwijzingen naar voren zouden komen dat er niet eerder gesignaleerde rechten

van derden op bepaalde kunstwerken rusten en indien informatie te voorschijn zou komen die bij een eerdere afwijzing van een claim nog onbekend was, moest volgens de aanbevelingen van de commissie actief onderzoek worden bevolen. Tevens werd geadviseerd een algemeen onderzoek te laten verrichten naar de handelingen van de SNK en de kaders van het rechtsherstel waarbinnen deze handelingen werden verricht.

In zijn brief van 20 mei 1998 berichtte de staatssecretaris van OCW, drs. A. Nuis, aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal met de aanbevelingen van de Commissie Ekkart in te stemmen en de noodzakelijke middelen ter beschikking te stellen (Bijlage 2). Tevens uitte hij het voornemen om voor de werkzaamheden wederom een begeleidingscommissie in te stellen, die tevens zou worden belast met de taak om op basis van het onderzoek beleidsmatige adviezen te geven.

2. Instelling en opdracht

Bij besluit d.d. 20 september 1999 van de toenmalige staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, dr. F. van der Ploeg, werd de Begeleidingscommissie *Herkomst Gezocht*, doorgaans aangeduid als de Commissie Ekkart, ingesteld met een tweeledige taak (Bijlage 3). Dat betreft allereerst het doen verrichten van onderzoek naar de herkomst van de zogenaamde NK-collectie, de nog bij de staat berustende kunstwerken, die na de Tweede Wereldoorlog uit Duitsland zijn gerecupereerd. Tevens kreeg de commissie tot taak onderzoek te verrichten naar de werkwijze van de in de jaren 1945-1952 met de recuperatie en restitutie belaste Stichting Nederlands(ch) Kunstbezit (SNK) en om op grond van de bij het onderzoek verworven inzichten aanbevelingen aan de Nederlandse regering te doen over het te voeren teruggavenbeleid van kunstwerken uit de NK-collectie.

Het mandaat van de commissie, dat bij de instelling liep tot 1 maart 2002, werd bij besluit d.d. 6 november 2002 verlengd tot 1 januari 2004 (Bijlage 4) en bij besluit d.d. **** andermaal verlengd tot januari 2005 (Bijlage 5).

3. Samenstelling commissie

De commissie bestond bij de instelling uit dr. R.E.O. Ekkart (voorzitter), directeur van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, mw. drs. H. d'Ancona, voormalig minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, drs. R. Naftaniël, directeur Centrum Informatie en Documentatie Israël, en mw. drs. R. Weiss-Blok, directeur Joods Historisch Museum. Als

secretaris van de commissie werd benoemd mw. drs. Ch.E. van Rappard-Boon, hoofd van de Inspectie Cultuurbezit; zij werd op eigen verzoek per 1 januari 2001 van het secretariaat ontheven. In haar plaats werd mw. drs. H. Marres-Schretlen, als onderzoekster verbonden aan het Bureau Herkomst Gezocht, benoemd tot secretaris. Begin 2002 beëindigde mw. Weiss haar werkzaamheden als lid van de commissie wegens vertrek naar het buitenland. In haar plaats werd per 1 juni 2003 benoemd mw. drs. J.C.E. Belinfante, oud-directeur van het Joods Historisch Museum.

In de beginfase van haar werkzaamheden werd de commissie ondersteund door een drietal ambtelijke waarnemers, die enkele commissievergaderingen bijwoonden, te weten drs. C.J. Ruppert, toenmalig projectleider Tegoeden Tweede Wereldoorlog van het Ministerie van Financiën, drs. G.C. Lodder, toenmalig plaatsvervangend directeur Cultuur Erfgoed van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, en drs. R.H.C. Vos, toenmalig directeur van het Instituut Collectie Nederland.

4. Werkzaamheden commissie

Hoewel de commissie, zoals hiervoor vermeld, formeel pas op 20 september 1999 werd ingesteld, waren de werkzaamheden reeds in april 1999 met een eerste vergadering van start gegaan en was de latere voorzitter van de commissie al nauw betrokken bij de voorbereidingen voor en de werkzaamheden van het per 1 september 1998 gestarte projectbureau Herkomst Gezocht.

De commissie vergaderde 25 maal (Bijlage 6). De voorzitter en de opeenvolgende secretarissen onderhielden de dagelijkse contacten met het Bureau Herkomst Gezocht. Gedurende de eerste periode heeft de commissie zich vooral beziggehouden met het toezicht op de opzet en de voortgang van het onderzoek van het bureau en daarna ook met de voorbereiding van aanbevelingen aan de regering.

Bij de instelling van de commissie lag het in de bedoeling dat de beleidsadviezen pas zouden worden geformuleerd na afronding van het gehele herkomstonderzoek. In de loop van het jaar 2000 werd echter duidelijk dat dit onderzoek nog geruime tijd in beslag zou nemen. Omdat daardoor een ernstige vertraging in de vaststelling van een vernieuwd restitutiebeleid dreigde te ontstaan, heeft de commissie zich beraden op de vraag of geen versnelling in de advisering kon worden bewerkstelligd. Dat althans ten aanzien van die aspecten waarover de commissie op grond van het tot dan toe verrichte onderzoek reeds een duidelijk standpunt kon innemen. Na overleg met de toenmalige staatssecretaris, dr. F. van der Ploeg, werd vervolgens besloten

tot een gefaseerde advisering, waarbij prioriteit werd verleend aan het als meest dringend beschouwde probleem, het gedurende de oorlogsjaren verloren particuliere kunstbezit. Een tweede reeks aanbevelingen, betrekking hebbend op de bezittingen van kunsthandelaren, diende dan in een latere fase van het onderzoek te volgen, terwijl de adviezen over de dan nog resterende algemene vragen zouden worden gekoppeld aan de afronding van het onderzoek.

5. Eerste reeks aanbevelingen en instelling van de Restitutiecommissie

Zoals hiervoor vermeld, besloot de commissie in 2000 om de aanbevelingen aan de Nederlandse regering ten aanzien van het te voeren restitutiebeleid gefaseerd uit te brengen. Prioriteit werd gegeven aan de problematiek van het in de Tweede Wereldoorlog verloren particuliere kunstbezit, dat mede in verband met de gevorderde leeftijd van vele belanghebbenden als het meest spoedeisend werd beschouwd. Van het grootste belang was daarbij dat ten aanzien van dit onderwerp in het tot dan toe uitgevoerde onderzoek reeds voldoende informatie was verzameld, dat een verantwoorde advisering mogelijk was. Die informatie leverde immers een beeld van de wijze waarop in de jaren 1945-1952 de restitutie van kunstvoorwerpen was behandeld. De commissie concludeerde dat deze behandeling in het algemeen formalistisch, bureaucratisch, kil en veelal zelfs harteloos was geweest, een bevestiging van de conclusies die eerder door de Commissie Scholten en door de Commissie Kordes waren getrokken.

In de aanbevelingen ten aanzien van het particuliere kunstbezit (Bijlage 7) pleitte de Commissie Ekkart ervoor het begrip “afgehandelde zaken” te beperken tot zaken die waren afgerond met een rechterlijke uitspraak of een door beide partijen getekende formele schikking tussen boven de Stichting Nederlands Kunstbezit geplaatste organen (Raad voor het Rechtsherstel en het Nederlands Beheersinstituut) en belanghebbenden. Ook latere formele schikkingen tussen de staat der Nederlanden en belanghebbenden konden, naar de mening van de commissie, als afgehandelde zaak worden beschouwd. Beslissingen van de SNK daarentegen, ook indien die waren gevolgd door een schriftelijke mededeling van de belanghebbenden dat zij onder de gestelde voorwaarden van restitutie afzagen, vormden geen grond om de betreffende zaak als afgedaan te beschouwen.

Een belangrijk deel van de verdere aanbevelingen spitste zich toe op het in de naoorlogse praktijk meest voorkomende probleem, de bepaling van het begrip onvrijwillige verkoop.

Ten aanzien van de criteria voor restitutie adviseerde de commissie om verkoop van kunstwerken door joodse particulieren in Nederlanden in de periode vanaf 10 mei 1940 te beschouwen als gedwongen verkoop, tenzij nadrukkelijk anders zou blijken. Hetzelfde uitgangspunt zou dienen te worden gehanteerd bij verkopen door joodse particulieren in Duitsland vanaf 1933 en in Oostenrijk vanaf 1938. De voorstellen van de commissie waren derhalve gericht op een omkering van de bewijslast, waarbij de erven van vroegere joodse eigenaars niet meer behoefden te bewijzen dat een verkoop onvrijwillig was, maar de Nederlandse overheid in voorkomende gevallen het bewijs van het tegendeel diende te leveren.

Terugbetaling van verkoopopbrengsten, aldus de aanbevelingen, zou alleen in het geding gebracht kunnen worden voor zover de toenmalige verkoper of zijn erven daadwerkelijk die opbrengsten ter vrije beschikking hadden gekregen; bij twijfel zou aan rechthebbenden het voordeel van de twijfel moeten worden gegeven. Tevens adviseerde de commissie dat tot teruggave zou kunnen worden overgegaan, wanneer het eigendomsrecht in hoge mate aannemelijk was gemaakt en er geen aanwijzingen waren die dat tegenspraken; hiermee werd tegemoetgekomen aan het veelvuldig voorkomende probleem, dat harde bewijzen voor het eigendom na de oorlog veelal niet meer konden worden geleverd.

Naast deze punten omvatten de aanbevelingen van de Commissie Ekkart nog adviezen om, in afwijking tot de naoorlogse praktijk, af te zien van de doorberekening van beheerskosten en om eerder door de rechthebbenden niet gebruikte mogelijkheden tot terugkoop weer open te stellen.

Conclusies en aanbevelingen werden bij schrijven d.d. 26 april 2001 aan de staatssecretaris van OCW aangeboden. Desgevraagd leverde de voorzitter van de commissie per brief van 13 juni 2001 nog een nadere toelichting op de visie van de commissie ten aanzien van de positie van de SNK als rechtsherstelorgaan. In een eerste reactie (Bijlage 8) berichtte de staatssecretaris vervolgens op 29 juni 2001 aan de Voorzitter van de Tweede Kamer dat de regering de hoofdlijnen van het advies wilde volgen en het merendeel van de aanbevelingen overnam, maar dat een gedetailleerde reactie op enkele van de aangeboden adviezen pas zou kunnen worden gegeven na verder beraad en overleg met onder andere de commissie en de landsadvocaat. Tevens meldde de staatssecretaris het voornemen een adviescommissie in te stellen, die zou moeten adviseren over individuele verzoeken tot teruggave van cultuurgoederen. Bij brief van 16 november 2001 (Bijlage 9) werd de reactie van 29 juni 2001 aangevuld met een standpunt ten aanzien van de eerder opengelaten punten en werd tevens

het instellingsbesluit van de Adviescommissie restitutieverzoeken cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog overlegd. Deze commissie, naar haar voorzitter veelal aangeduid als de Commissie Polak, begon haar werkzaamheden per 1 januari 2002 en ontving in het eerste jaar van haar bestaan twaalf adviesverzoeken.

6. Tweede reeks aanbevelingen

Na de overname door de regering van de eerste reeks aanbevelingen begon de commissie conform de hiervoor in paragraaf 4 genoemde afspraak met de staatssecretaris aan de voorbereiding van de aanbevelingen betreffende het restitutiebeleid van kunstwerken uit bezit van de kunsthandel. Het lag aanvankelijk in de bedoeling deze aanbevelingen aan te bieden voordat het kabinet Kok II door de verkiezingen van mei 2002 demissionair zou worden, maar dit streven werd verijdeld door de val van het kabinet in april. Na het aantreden van een nieuw kabinet en overleg met de nieuwe staatssecretaris mr. drs. C.H.J. van Leeuwen werden de aanbevelingen op 28 januari 2003 aan de regering gepresenteerd (Bijlage 10). Door de val van het kabinet Balkenende I bleef het regeringsstandpunt echter uit, totdat staatssecretaris mr. M. van der Laan bij brief aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal d.d. 5 december 2003 (Bijlage 11) berichtte dat de regering de aanbevelingen overnam.

In deze tweede reeks aanbevelingen heeft de commissie getracht de lijn van de eerdere beleidsadviezen ten aanzien van particulier kunstbezit door te trekken naar het bezit van kunsthandels met inachtneming van de essentiële verschillen, die er bestaan tussen handelaar en particuliere eigenaar. Dit laatste had uiteraard vooral gevolgen voor het te voeren beleid met betrekking tot het begrip “gedwongen verkoop”, aangezien bij joodse handelaren niet, zoals bij joodse particulieren werd bepleit, verkoop gedurende de bezetting automatisch als “gedwongen verkoop tenzij anders bewezen is” zou kunnen worden aangeduid. Met uitzondering van deze belangrijke restrictie kon de teneur van de aanbevelingen voor kunstbezit van particulieren grotendeels worden overgenomen voor dat van handelaren. Uiteraard werd daarbij een uitzondering gemaakt voor die gevallen waarin concrete aanwijzingen bestaan dat een kunstwerk niet behoorde tot de handelsvoorraad van een kunsthandelaar, maar tot zijn privé-collectie. In dergelijke gevallen zijn immers de aanbevelingen voor het particuliere kunstbezit van kracht.

De problematiek van de kunsthandel wordt ook gecompliceerd door het feit dat vele joodse firma's tijdens de oorlogsjaren onder beheer van een Verwalter zijn gesteld en dat er enorme verschillen zijn waar te nemen in de wijze waarop de diverse Verwalters te werk zijn gegaan

en waarop de financiële afwikkeling van hun zakelijk beheer toen of later is geregeld. Getracht is ook in die complicatie zo goed mogelijk te voorzien, al is het duidelijk dat er ten aanzien van deze problematiek geen simpele richtlijnen mogelijk zijn en dat er voor de Adviescommissie Restitutieverzoeken een belangrijke taak ligt om de teneur van de aanbevelingen te vertalen naar de diverse, onderling weer steeds verschillende concrete gevallen.

7. Slotaanbevelingen

Met de beide reeksen door de regering overgenomen aanbevelingen, was een kader gecreëerd voor een verruimd restitutiebeleid, dat mede dankzij de werkzaamheden van de Restitutiecommissie inmiddels ook al zichtbare resultaten heeft afgeworpen. Die ervaringen maken duidelijk dat het geen probleem vormt dat de eerder gedane aanbevelingen en het op grond daarvan vastgestelde regeringsbeleid geen pasklaar antwoord geven voor elke claim die kan worden ingediend. Individuele omstandigheden en de mate waarin over aanwijzingen kan worden beschikt verschillen immers van geval tot geval en het is niet mogelijk al die variaties van tevoren in een beleid te incorporeren. De wijze waarop de Restitutiecommissie tot nu toe invulling heeft gegeven aan haar adviestaak, maakt duidelijk dat deze commissie ten volle in staat is om individuele gevallen te toetsen aan de geest en intentie van de uitgebrachte aanbevelingen en het daarop gebaseerde regeringsbeleid.

Na de hiervoor besproken twee series aanbevelingen van de commissie resteerden nog enkele punten van meer algemene aard, die behoren tot de vragen waarover de commissie volgens eerdere aankondigingen aan het einde van het onderzoek nog advies zou moeten uitbrengen.

De reeks slotaanbevelingen (Bijlage 12) werd door de commissie in 2004 opgesteld en reeds op 30 september 2004 aan de staatssecretaris van OCW ter hand gesteld, teneinde de regering in de gelegenheid te stellen om voor het einde van het mandaat van de commissie hierop een eerste reactie te geven.

Een van de belangrijkste punten uit deze aanbevelingen is het advies aan de regering om de termijn voor het indienen van claims op basis van het verruimde restitutiebeleid te beperken tot een periode van twee jaar nadat het regeringsstandpunt over deze slotaanbevelingen is vastgesteld en door de Tweede Kamer geaccordeerd. Deze aanbeveling is gebaseerd op het uitgangspunt dat de activiteiten van de afgelopen reeks van jaren erop waren gericht om gedaan onrecht en gemaakte fouten alsnog zo goed als na zoveel jaren mogelijk is te

herstellen. Dat is geen proces van onbeperkte duur, temeer daar met het verstrijken van nog meer tijd de afstand tot de oorlogsjaren en daarmee de mogelijkheid tot reconstructie van de gebeurtenissen in die jaren steeds moeilijker wordt. Reeds nu is het merendeel van de claims niet afkomstig van de oorspronkelijke eigenaren maar van hun erfgenamen uit de eerste, tweede of soms zelfs derde hand. Binnen een beperkt aantal jaren zal de afstand tussen oorspronkelijke eigenaren en potentiële claimanten nog veel groter worden en wordt de rol die herinnering en mondelinge informatie over het oorspronkelijke bezit en de wijze van verlies daarvan geleidelijk steeds verder gereduceerd.

Door publicatie van de onderzoeksresultaten, ruime publiciteit en gerichte actie wordt aan rechthebbenden de optimale gelegenheid geboden claims uit te brengen. Aangezien deze rechthebbenden verspreid over de gehele wereld wonen, is het nodig een behoorlijke termijn aan te houden voor het indienen van claims om te voorkomen dat de informatie hen eerst bereikt wanneer de termijn verstreken is. Een periode van twee jaar na de afronding van de werkzaamheden van de commissie en de acceptatie van de slotaanbevelingen lijkt een redelijke termijn, temeer daar er dan na het van kracht worden van het verruimde restitutiebeleid en de publicatie van het merendeel van de onderzoeksresultaten al een nog veel langere periode verlopen is. Een en ander betekent dat de Restitutiecommissie gedurende tenminste die periode van twee jaar moet blijven functioneren en daarna zo lang als nodig is om alle voor het sluiten van de termijn ingediende claims te behandelen. Daarbij tekende de commissie aan dat de regering de plicht heeft om ook in de periode die voorafgaat aan het sluiten van de claimtermijn via goede publiciteit eraan bij te dragen dat zoveel mogelijk belanghebbenden tijdig kennis nemen van hun rechten.

Een tweede hoofdpunt van de slotaanbevelingen betreft de vraag hoe te handelen met kunstwerken, waarvan zeker of in hoge mate waarschijnlijk is dat ze door diefstal, confiscatie of gedwongen verkoop ontroofd zijn aan hun oorspronkelijke joodse eigenaars, maar waarvoor door gebrek aan nauwkeuriger gegevens, ondanks al het verrichte onderzoek, niet kan worden achterhaald wie de rechthebbenden zijn. Dit betreft bij voorbeeld kunstwerken, waarvan kan worden vastgesteld dat zij zijn ingeleverd bij de LiRo-bank, maar waarvan de namen van de personen uit wier bezit ze daar zijn gebracht niet zijn vastgelegd of onvoldoende duidelijk zijn vermeld om ze te kunnen identificeren. In dergelijke gevallen bestaat er ook nauwelijks kans dat er claims op de betreffende werken kunnen worden verwacht. De commissie is van mening dat dergelijke werken onder beheer dienen te blijven van de Nederlandse overheid, maar dat bij expositie ervan in musea door middel van een

bordje de aard van de herkomst nadrukkelijk dient te worden vermeld. Tevens heeft de commissie de regering geadviseerd om, teneinde de schijn van verrijking van het rijksbezit met roofgoed te vermijden, deze werken te laten taxeren en de tegenwaarde beschikbaar te stellen voor enkele joodse culturele doelen. Een lijst van NK-nummers, die naar de mening van de commissie tot deze groep roofgoed behoren, wordt door de commissie aan de staatssecretaris terhandgesteld.

In aansluiting hierop constateerde de commissie dat een zelfde schijn van zelfverrijking bestaat ten aanzien van de opbrengsten van de omstreeks 1950 uit de collectie van de Stichting Nederlands Kunstbezit geveilde kunstwerken, waaronder zich ongetwijfeld ook stukken bevonden die uit geroofd joods bezit afkomstig waren. Aangezien het niet meer mogelijk is een volledig objectonderzoek te verrichten naar de herkomst van alle geveilde stukken, heeft de commissie aan de regering geadviseerd ervan uit te gaan dat het percentage “besmette” kunstwerken onder de geveilde objecten hetzelfde is als dat het geval is bij de wel onder rijksbeheer gehouden kunstwerken. Een overeenkomstig percentage van de veilingopbrengsten, maar dan wel geïndexeerd naar de waardeinstijging van kunstwerken tussen 1950 en 2004, zou daarom naar de mening van de commissie door de regering beschikbaar moeten worden gesteld voor dezelfde joodse culturele doelen. Door een dergelijke actie kan de indruk dat de Nederlandse schatkist heeft geprofiteerd van de verkoop van geroofd joods bezit alsnog worden weggenomen. De commissie heeft de regering een model voorgelegd voor de berekening van het uit te keren bedrag.

8. Organisatie Herkomst Gezocht

De uitvoering van het herkomstonderzoek werd opgedragen aan het daartoe opgerichte Bureau Herkomst Gezocht, dat organisatorisch werd ondergebracht bij de Inspectie Cultuurbezit van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. De werkzaamheden van het bureau begonnen op 1 september 1998, ruim een jaar voordat de begeleidingscommissie formeel werd ingesteld. Zoals in paragraaf 4 vermeld, was de voorzitter van de commissie vanaf het begin van de werkzaamheden bij de organisatie en het onderzoek betrokken. Met ingang van die datum begonnen zeven medewerkers (zie Bijlage 13). Werkruimte werd gevonden in het gebouw van het Algemeen Rijksarchief (thans Nationaal Archief geheten), waarheen kort voor het begin van de werkzaamheden het archief van de SNK, dat tijdens het proefonderzoek nog berustte bij het Ministerie van Financiën, was overgebracht. In verband met het feit dat ook veel onderzoek gedaan moest worden in het

RKD, werd daar werkruimte beschikbaar gesteld voor één en later voor twee medewerkers, die speciaal met dit deel van het onderzoek waren belast. Reeds in december 1999 wendde de voorzitter van de commissie zich tot de staatssecretaris met het dringende verzoek om het project, oorspronkelijk begroot op drie jaar, zowel qua looptijd als qua personeelsbezetting uit te breiden. Dit was nodig omdat de werkzaamheden van het eerste jaar hadden duidelijk gemaakt dat het tijdsbeslag dat gemoeid was met het herkomstonderzoek van elk van de meer dan 4.000 te behandelen objecten, aanzienlijk groter was dan oorspronkelijk was voorzien. Dit was mede een gevolg van het feit dat na het op gang komen van het onderzoek beduidend meer archiefbronnen werden aangeboord, dan in het kader van het proefonderzoek waren gelokaliseerd. Ten gevolge daarvan zou het te bereiken resultaat aanzienlijk kunnen worden verbeterd, maar dat wel ten koste van meer menskracht. De hierop in het jaar 2000 volgende uitbreiding van het projectbureau met drie medewerkers bleek al onvoldoende, mede ten gevolge van de met de staatssecretaris gemaakte afspraak, dat het historisch onderzoek naar de werkwijze van de SNK eveneens binnen het Bureau Herkomst Gezocht zou worden uitgevoerd en dat daartoe per 1 januari 2002 twee medewerkers zouden worden vrijgemaakt. Daarom werd in 2002 de formatie nogmaals uitgebreid met een medewerker. Vanaf 2002 werden de werkzaamheden van het bureau verzwaard doordat naar aanleiding van ingediende claims regelmatig aanvullend historisch onderzoek werd uitgevoerd ten behoeve van de Restitutiecommissie.

In verband met het feit dat naar het oordeel van het Ministerie van OCW de zorg voor het projectbureau de reguliere taken van de Inspectie Cultuurbezit in het nauw dreigden te brengen, werd het Bureau Herkomst Gezocht per 1 januari 2003 losgemaakt van de Inspectie. Vanaf die datum werd het bureau ondergebracht bij het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (RKD), dat al eerder nauw bij het project betrokken was doordat een deel van de werkzaamheden daar werd uitgevoerd en bovendien de directeur van die instelling vanaf het begin van het project voorzitter van de begeleidingscommissie was. De medewerkers van het Bureau Herkomst Gezocht bleven in dienst van het Ministerie, maar werden gedetacheerd bij de Stichting RKD. Gedurende de jaren 2003 en 2004 vond een geleidelijke afslanking van het projectbureau plaats, waardoor in het laatste halfjaar nog een personeelscapaciteit van drie FTE resteerde voor de afronding van de werkzaamheden. Die afronding bestond voornamelijk uit de laatste voorbereidingen voor de zeer omvangrijke zesde en laatste deelrapportage van het herkomstonderzoek, de uitvoering van vervolgonderzoek naar een hoeveelheid “verdachte gevallen” en de systematisering en bijwerking van de eerder gepubliceerde resultaten ten

behoefte van een eindrapportage. Dit laatste was nodig omdat bij een zo omvangrijk project met een totale looptijd van meer dan zes jaar zekere discrepanties in de rapportage onvermijdelijk zijn en bovendien in de latere fases van het onderzoek regelmatig detailgegevens naar voren kwamen die een aanvulling of verbetering betekenden op de eerder al in deelrapportages vastgelegde gegevens.

Na de opheffing van het Bureau Herkomst Gezocht worden de dossiers en de database overgedragen aan het Nationaal Archief, waar de bestanden toegankelijk en actueel dienen te worden gehouden.

Een uiterst belangrijke factor bij de uitvoering van de werkzaamheden was het grote enthousiasme en de enorme inzet van de medewerkers van het Bureau Herkomst Gezocht.

9. Werkzaamheden Herkomst Gezocht

De primaire taak van het Bureau Herkomst Gezocht bestond uit het onderzoek naar de herkomstgeschiedenis van alle 4579 kunstwerken, die behoren tot de onder het beheer van de Nederlandse staat staande NK-collectie. Hij ging daarbij zowel om de werken die deel uitmaken van de inventaris van het Instituut Collectie Nederland als om de stukken die eerder zijn overgedragen aan de diverse rijksmusea.

Methodiek van het onderzoek

De aanpak van het onderzoek werd bepaald door de bij het in 1997-1998 uitgevoerde proefonderzoek ontwikkelde systematiek, maar vanaf de aanvang van de werkzaamheden van het projectbureau heeft deze systematiek een aanzienlijke verfijning ondergaan. Die verfijning werd enerzijds bereikt door de uitbreiding van het bronnenmateriaal met documenten uit elders berustende archieven, zoals het Bundesarchiv in Koblenz en de National Archives in Washington, maar vooral ook door een uitvoeriger gebruik van het materiaal in de beide hoofdbestanden voor het onderzoek, het archief van de Stichting Nederlands Kunstbezit en de collecties van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie. Belangrijke voordelen bood ook het feit dat alle onderzoeksresultaten werden ondergebracht in een database, waardoor niet alleen de efficiency van het onderzoek sterk werd bevorderd, maar ook allerlei onderlinge verbanden tussen afzonderlijke objecten en hun herkomstgegevens konden worden opgespoord. De effecten van de verfijning blijken duidelijk uit het feit dat van meer dan 10% van de in het proefproject behandelde objecten gedurende het verdere onderzoek aanvullende

gegevens te voorschijn zijn gekomen, hetgeen in een enkel geval zelfs heeft geleid tot een inmiddels gehonoreerde claim.

In de database werd voor elk NK-inventarisnummer een eigen record gemaakt, dus ook voor de nummers gevolgd door een letter A, B, C etc.; meestal heeft deze onderverdeling betrekking op onderdelen van een ensemble, maar omdat gebleken was dat nu en dan ook diverse objecten zonder voldoende redenen tot ensembles waren verenigd, bleek het wenselijk om in de documentatie een uitsplitsing te maken. Aangezien bij het proefproject nog werd uitgegaan van het inventarissysteem van het ICN, waarin ensembles soms op één inventariskaart waren geplaatst en soms over meer kaarten verdeeld, ligt het totale aantal in het onderzoek betrokken NK-nummers hoger dan bij het proefonderzoek werd vermeld. Bovendien werd de NK-collectie uitgebreid met nieuw ingeschreven kunstwerken, waaronder de in 2004 door de Oekraïne teruggegeven tekeningen uit de collectie Koenigs. Door dit alles steeg het aantal onderzoeksobjecten tot 4579 nu tegen 4196 toen.

Van elk object uit de NK-collectie werd een dossier aangelegd met daarin om te beginnen een kopieën van de schriftelijke en visuele informatie uit de inventaris van het ICN. Het verdere onderzoek werd uitgevoerd via een vast protocol (zie Bijlagen 14 en 15). In het archief van de SNK werd allereerst gezocht naar de standaarddocumenten, zoals de vermelding in het inventarisboek van de stichting, de zogenaamde Witte Kaart en het aangifteformulier; vervolgens werden op basis van deze gegevens de andere relevante bronnen in het SNK-archief geraadpleegd. Fotokopieën van alle gevonden stukken werden toegevoegd aan het dossier en de aan deze stukken ontleende informatie werd opgeslagen in de database. Na afronding van dit systematisch onderzoek in het SNK-archief werd vastgesteld welke andere bronnen geraadpleegd dienden te worden, zoals bij voorbeeld het eveneens in het Nationaal Archief berustende archief van het Nederlands Beheersinstituut en de inmiddels in fotokopie verkregen relevante bronnen uit buitenlandse archieven. Voor alle schilderijen en tekeningen en voor die andere objecten waarvoor daartoe aanleiding was, werden vervolgens de documentatiebestanden van het RKD doorzocht; bovendien werden daar verwijzingen naar veilingen, catalogi en literatuur nagezocht. Ook de resultaten van die onderzoekingen werden in fotokopie toegevoegd aan de dossiers, terwijl de essentiële gegevens, inclusief de aanduidingen van niet met succes bekroonde zoekinspanningen, in de database werden vastgelegd.

Op basis van de op deze manier bijeengebrachte gegevens werd per geval besloten in hoeverre nog onderzoek in elders berustende bronnen, zoals het Nederlands Instituut voor

Oorlogsdocumentatie en nog bestaande archieven van kunsthandels en veilinghuizen, mogelijk en noodzakelijk was. Na verwerking van alle relevante gegevens in de database, werden op basis van het materiaal voorlopige conclusies geformuleerd, die evenals bij het proefonderzoek het geval was, feitelijk in drie categorieën zijn in te delen:

- sluitende (complete) herkomstgeschiedenis voor de periode 1940-1945
- niet sluitende (incomplete) herkomstgeschiedenis voor die tijd
- geen herkomstgegevens gevonden.

Bij de opbouw van elk dossier waren ten minste twee medewerkers van het projectbureau betrokken. Voorafgaand aan de verwerking tot deelrapportages werden van alle daarin op te nemen kunstwerken de volledige uitdraaien uit de database doorgenomen door de voorzitter van de begeleidingscommissie, die trouwens alle dossiers van de schilderijen en tekeningen al in eerder stadium met de op het RKD geplaatste medewerkers had doorgenomen, en het hoofd van de Inspectie Cultuurbezit (tot en met deelrapportage IV; haar taak als medelezer werd voor de deelrapportages V en VI overgenomen door de secretaris van de begeleidingscommissie). Na de verwerking van hun opmerkingen en eventuele daaruit voortvloeiende aanvullingen van het onderzoek, werd een publicatieversie gemaakt, die als “drukproef” aan alle leden van de begeleidingscommissie werd voorgelegd. Pas nadat ook de daaruit voortgekomen opmerkingen waren verwerkt, werd de betreffende deelrapportage gedrukt en uitgebracht.

In een vrij vroeg stadium van het onderzoek werd duidelijk dat het herkomstonderzoek niet beperkt kon blijven tot de periode 1940-1945, aangezien er zich tussen de onderzochte kunstwerken ook stukken bevonden die mogelijk in de jaren 1933-1940 in Duitsland en in de jaren 1938-1940 in Oostenrijk op onrechtmatige wijze uit handen van hun oorspronkelijke eigenaren waren geraakt. In de rapportages zijn daarom ook de herkomstgegevens uit de jaren 1933-1940 zo volledig mogelijk weergegeven.

Deelrapportages

Bij de aanvang van het onderzoek werd allereerst de werkmethode ontwikkeld en werd de database opgezet. Daarna werd begonnen met het onderzoek van de schilderijen en van de meubelen, hetgeen resulteerde in de eerste deelrapportage, die in oktober 1999 verscheen en waarin ruim 180 schilderijen en bijna 350 meubelen werden opgenomen. Bij de werkzaamheden bleek, dat het ontwikkelde systeem voor de schilderijen bevredigend werkte, maar voor de voorwerpen van toegepaste kunst niet ten volle aan de verwachtingen

beantwoordde. Op grond daarvan werd besloten dat het schilderijenonderzoek op volle kracht volgens de ontwikkelde methodiek zou worden voortgezet en dat voor de toegepaste kunst een nieuwe methodiek zou worden ontwikkeld, waarbij eerst voor alle voorwerpen een basisdocumentatie zou worden aangelegd. In verband met deze gewijzigde aanpak werden in de drie volgende deelrapportages (Deelrapportage II, oktober 2000; Deelrapportage III, februari 2002; Deelrapportage IV, november 2002) eerst alle schilderijen afgehandeld. Vervolgens kwamen in Deelrapportage V (juli 2003) de prenten en tekeningen aan de beurt en werd de nog niet eerder behandelde toegepaste kunst bijeengebracht in Deelrapportage VI (september 2004). De nieuwe aanpak betekende een belangrijke efficiencywinst en heeft bovendien een aanzienlijk beter resultaat opgeleverd, zoals uit de hierna te noemen cijfers blijkt.

De verschijning van de eerste deelrapportage leverde weinig reacties op, wellicht mede een gevolg van het feit dat de presentatie van de gegevens onvoldoende toegankelijk was. In verband daarmee werd de presentatievorm vanaf de tweede deelrapportage overzichtelijker gemaakt. Bovendien is in het jaar 2000 het plan uitgewerkt om alle in de rapportages verwerkte gegevens ook in woord en beeld via het internet toegankelijk te maken. Na instemming van de staatssecretaris is de tweetalige website in 2001 gelanceerd met de gegevens van de eerste twee rapportages; de inhoud van de volgende deelrapportages werd bij verschijning steeds zo snel mogelijk aan het bestand toegevoegd. Reacties in de vorm van informatieverzoeken en claims van potentiële rechthebbenden begonnen vooral op gang te komen na de vaststelling van het regeringsstandpunt ten aanzien van de eerste aanbevelingen van de commissie over een verruimd teruggavebeleid en de instelling in december 2001 van de Restitutiecommissie. Dit betekende wel een verzwaring van de werkzaamheden van het Bureau Herkomst Gezocht, aangezien op verzoek van de Restitutiecommissie diepgaander onderzoek ten aanzien van geclaimde kunstwerken moest worden uitgevoerd. Een andere uitbreiding van de werkzaamheden vormden de algemene informatieverzoeken, de zgn. burgerbrieven, die tot en met het jaar 2002 werden behandeld door de Inspectie Cultuurbezit en vanaf 2003 eveneens door het Bureau Herkomst Gezocht werden beantwoord.

Historisch onderzoek en tentoonstelling

Na rijp beraad besloot de begeleidingscommissie om de uitvoering van het historisch onderzoek naar de recuperatie en de restitutie en naar de werkzaamheden van de Stichting Nederlands Kunstbezit niet uit te besteden maar op te dragen aan twee daartoe alleszins gekwalificeerde medewerkers van het Bureau Herkomst Gezocht, drs. Eelke Muller en drs.

Helen Schretlen. De resultaten van hun onderzoek werden neergelegd in het in het najaar van 2002 bij Waanders Uitgevers verschenen boek *Betwist Bezit. De Stichting Nederlands Kunstbezit en de teruggave van roofoorkunst na 1945*. In dit 320 pagina's omvattende boekwerk hebben de beide auteurs een helder beeld opgeroepen van het naoorlogse restitutiebeleid en van de vragen die er naar aanleiding van dat beleid zijn blijven bestaan.

Het historisch onderzoek had een drieledige functie, aangezien het behalve als een zelfstandig product ter invulling van de daartoe in 1998 gegeven opdracht tevens fungeerde als bron van informatie voor de opstelling van de door de commissie te leveren beleidsadviezen en als basisinformatie ter uitvoering van het herkomstonderzoek naar de individuele NK-objecten. De publicatie van de resultaten van het onderzoek in de vorm van een in ruime oplage gedrukt boek was ook een belangrijke bijdrage aan de nagestreefde openheid over de tot dan toe alom als ondoorzichtig beschouwde uitvoering van het recuperatie- en restitutiebeleid in de naoorlogse jaren.

Kort na de verschijning van het boek werd in samenwerking tussen het Fries Museum en het Bureau Herkomst Gezocht in het Fries Museum in Leeuwarden een tentoonstelling georganiseerd, waarin aan de hand van kunstwerken uit de NK-collectie dezelfde problematiek ten behoeve van een breed publiek werd gepresenteerd. De publicatie van het boek en de expositie, die liep van 18 februari tot en met 31 augustus 2003, vormden een nieuwe stimulans voor de publieke belangstelling voor de behandelde problematiek en leidde tot een verhoging van de hoeveelheid informatieverzoeken, hetgeen in een enkel geval weer geleid heeft tot de indiening van een inmiddels toegewezen claim.

Vervolgonderzoek

Tot de opdracht van commissie en projectbureau behoorde tevens het verrichten van vervolgonderzoek ten aanzien van de herkomst van objecten, waarbij het basisonderzoek ernstige aanwijzingen opleverde voor een mogelijk onvrijwillig bezitsverlies. Een belangrijk deel van deze taak werd al verricht in het kader van het gewone onderzoek, aangezien daarbij, zodra verdachte omstandigheden werden geconstateerd, reeds een intensivering van het onderzoek plaatsvond. In zulke gevallen werden behalve de tot het basisonderzoek behorende standaardbronnen ook alle andere informatiemogelijkheden in het SNK-archief, het RKD en in de overige beschikbare bestanden geraadpleegd. De resultaten daarvan werden geïncorporeerd in de deelrapportages en in de website. Via op de publicatie volgende claims en informatieverzoeken van belanghebbenden werden in sommige gevallen de gegevens al vanzelf uitgebreid met informatie van de kant van de erven van vroegere eigenaars. Vanaf het

begin van 2004 is er tevens gewerkt aan de selectie van die objecten, waarbij ernstig rekening moest worden gehouden met een mogelijk onvrijwillig bezitsverlies en waarop geen enkele reactie van de zijde van mogelijke belanghebbenden was ontvangen. Daartoe behoorden gevallen waarbij de indertijd door de SNK uitgevoerde afwikkeling onbevredigend leek en gevallen waarbij in het huidige onderzoek geheel nieuwe gegevens te voorschijn waren gekomen. Bij een deel van de aldus geselecteerde objecten bevatten de gegevens de naam van een (potentiële) vroegere eigenaar, die het object wellicht onvrijwillig verloren had. In die gevallen werd een onderzoek verricht naar erfgenamen en andere familieleden, die konden worden benaderd met een verzoek om aanvullende informatie. In de tweede helft van het jaar 2004 zijn tientallen personen uit de gehele wereld aangeschreven, van wie dankzij familieonderzoek was komen vast te staan dat zij behoorden tot de familieleden van de potentiële vroegere eigenaars. Op een deel van de uitgegane brieven werden reeds reacties ontvangen, terwijl verwacht mag worden dat in de komende periode nog meer reacties zullen volgen. Dankzij deze gerichte benadering van belanghebbenden is ook een hoeveelheid bij het onderzoek nog niet te voorschijn gekomen gegevens achterhaald. In sommige gevallen bleek dat de erfgenamen geen claim willen indienen, maar in diverse andere gevallen werd al een claim ingediend of bestaat het voornemen daartoe.

Resultaten van het herkomstonderzoek

Dankzij de verbeteringen in de systematiek en de uitbreiding van het aantal gebruikte bronnen zijn de resultaten van het herkomstonderzoek veel rijker dan in 1998 naar aanleiding van het proefonderzoek werd verwacht. Dit is vooral duidelijk in de grote afname van de hoeveelheid stukken, waarover geen enkele herkomstinformatie kon worden gevonden en die in 1998 werd geschat op ruim 40% van het totaal en in de uiteindelijke resultaten slechts iets meer dan 20% bedraagt (927 stuks). De hoeveelheid geheel sluitende herkomsten nam maar iets toe en bedraagt thans 31% (1418 stuks) van het totaal (bij het proefonderzoek was dit ruim 26%, maar daarbij waren de collecties Lanz, Mannheimer en Koenigs buitengesloten). De hoeveelheid niet of niet geheel sluitende herkomsten tenslotte steeg sterk, van bijna 33% naar bijna 49% (2234 stuks). Aangezien bij vele van deze niet sluitende herkomsten toch een behoorlijk aantal gegevens uit de jaren 1933-1945 werd gevonden, kan worden geconstateerd dat de resultaten van het onderzoek ver boven de verwachtingen liggen.

Overeenkomstig de bevindingen uit 1998 behoorden de schilderijen in overwegende mate tot de categorieën sluitende of niet sluitende herkomst en is slechts voor een beperkt aantal gevallen geen enkele herkomstinformatie aangetroffen. Bij de tekeningen waren de resultaten,

hoewel procentueel iets ongunstiger dan bij de schilderijen, ook vrij goed. Het merendeel van de stukken zonder enige informatie over de herkomst behoort tot de rubrieken prenten, ceramiek en overige toegepaste kunst, de soorten van objecten die, zoals indertijd al geconstateerd is, veelal nauwelijks een uniek en individueel karakter hebben. De hoge score aan herkomstinformatie bij de schilderijen is niet alleen te danken aan het individuele karakter van deze objecten, maar ook aan het feit dat voor dit soort materiaal het basisonderzoek kon worden verricht met behulp van twee elkaar vaak aanvullende hoofdbronnen: de archieven van de SNK en de fotoverzameling van het RKD.

Het resultaat sluitende of niet sluitende herkomst zegt alleen iets over de compleetheid of incompleetheid van de herkomstgeschiedenis in de betreffende periode en nog niets over de vraag of de bezitsovergangen een vrijwillig of onvrijwillig karakter hadden. Uit de herkomstgegevens blijkt dus niet automatisch of het betreffende object in aanmerking komt voor een claim, maar uiteraard kan alleen voor stukken met een geheel sluitende herkomst waarschijnlijk worden gemaakt dat zij uitsluitend door vrijwillige bezitsovergangen van eigenaar zijn gewisseld. Daartegenover staat dat er ook bij werken met een onvolledige herkomst duidelijke aanwijzingen kunnen voorkomen dat zij op enigerlei ogenblik op onvrijwillige of door de omstandigheden afgedwongen wijze in andere handen zijn gekomen. Het onderzoek was er echter niet op gericht om zelf uitspraken te doen over de vrijwilligheid of onvrijwilligheid van bezitsovergangen, maar om zoveel mogelijk materiaal te achterhalen en te publiceren, zodat duidelijkheid zou ontstaan over de herkomst van de NK-collectie en potentiële rechthebbenden in de gelegenheid zouden worden gesteld om een eventuele claim in te dienen dan wel derden aanvullingen konden geven op de door ons gevonden informatie. Ter stimulering van reacties zijn in de latere deelrapportages ook afbeeldingen opgenomen van stukken, waarover geen of slechts erg weinig herkomstgegevens te voorschijn waren gekomen en waarvan werd verwacht dat met behulp van de afbeelding een visuele herkenning zou worden gestimuleerd. Uiteraard was ook de opname van afbeeldingen van de objecten op de website gericht op de uitbreiding van de herkenningmogelijkheden. Tenslotte is, zoals hiervoor onder vervolgonderzoek gemeld, in gevallen van ernstige verdenking van onvrijwillig bezitsverlies een verzwaard onderzoek uitgevoerd en zijn zelfs tientallen potentiële belanghebbenden benaderd met verzoeken om aanvullende inlichtingen. Verwacht mag worden dat ook in de eerstkomende periode, dus na afsluiting van de werkzaamheden van de commissie en van het Bureau Herkomst Gezocht, nog aanvullende resultaten op het onderzoek zullen binnenkomen, mede ten gevolge van claims die zullen worden ingediend.

Dit maakt duidelijk dat continuïteit in het beheer van de documentatie en behoud van de opgebouwde expertise na opheffing van het Bureau Herkomst Gezocht van het hoogste belang is.

10. Slotwoord

In de afgelopen ruim zes jaar is het probleem, dat was ontstaan door een onbevredigend overheidsbeleid in de jaren 1945-1952 ten aanzien van de uit Duitsland gerecupereerde kunstwerken, in beleidsmatige en in praktische zin aangepakt. Op advies van de commissie is in deze periode een verruimd regeringsbeleid ontwikkeld, dat erop is gericht om aan rechthebbenden de hun toekomstige kunstwerken uit de NK-collectie te kunnen restitueren zonder dat daarvoor bureaucratische drempels worden opgeworpen. De door de regering ingestelde Restitutiecommissie, die de staatssecretaris adviseert ten aanzien van de toe- of afwijzing van ingediende claims, is een belangrijk instrument gebleken om een onafhankelijke en eerlijke beoordeling op basis van dit verruimde regeringsbeleid mogelijk te maken.

Sinds het begin van de werkzaamheden van Herkomst Gezocht en voor de instelling van de Restitutiecommissie werd door de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen een claim afgewikkeld, die op basis van het toen nog vigerende regeringsbeleid kon worden toegewezen. Aan de Restitutiecommissie zijn sinds de aanvang van haar werkzaamheden tot nu toe 22 claims op NK-werken voorgelegd; over veertien van deze restitutieverzoeken is inmiddels advies uitgebracht, waarbij in elf gevallen gehele of gedeeltelijke teruggave werd geadviseerd en in drie gevallen afwijzing. De staatssecretaris nam deze adviezen over. Bij de afwijzingen ging het in twee gevallen om kunstwerken waarbij onvoldoende aanwijzingen bestonden dat zij eigendom waren geweest van de familieleden van de claimanten en in een geval, de collectie Koenigs, om kunstwerken die naar de mening van de Restitutiecommissie niet vielen binnen de termen van het verruimde regeringsbeleid ten aanzien van de afweging vrijwillige of onvrijwillige verkoop. De elf toegewezen claims hebben betrekking op in totaal 260 objecten uit de NK-collectie. Uit de bestaande contacten met potentiële rechthebbenden is duidelijk geworden dat in de nabije toekomst nog diverse restitutieverzoeken zullen worden ingediend, zodat het waarschijnlijk is dat het totale aantal claims zal oplopen tot de eerder door de voorzitter van de begeleidingscommissie geuite prognose dat het totale aantal te verwachten claims tussen de dertig en vijftig zou bedragen.

Behalve op het mogelijk maken van restitutie van kunstwerken uit de NK-collectie aan rechthebbenden waren de werkzaamheden van Commissie en Bureau Herkomst Gezocht in belangrijke mate ook gericht op het opheffen van de waas van geheimzinnigheid, die hing rond de werkzaamheden van de Stichting Nederlands Kunstbezit en de status van de kunstwerken die na afsluiting van die werkzaamheden in beheer van de Nederlandse staat waren achtergebleven. Zowel het herkomstonderzoek als het in boekvorm uitgegeven historisch onderzoek hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan deze zo noodzakelijke opheldering. Uiteraard zijn nog allerlei onduidelijkheden ten aanzien van het rechtsherstel op dit gebied in de jaren 1945-1952 onopgehelderd gebleven en zijn er ten aanzien van de status van tal van werken uit de NK-collectie nog vragen onbeantwoord gebleven, maar er is een maximale inspanning geleverd om duidelijkheid te scheppen en de gelegenheid te geven om gedaan onrecht, zoveel als mogelijk is, alsnog te herstellen. In de slotaanbevelingen heeft de commissie bovendien aan de Nederlandse regering voorgesteld om de schijn van zelfverrijking weg te nemen door een bedrag overeenkomend met de waarde van het roofgoed uit de NK-collectie waarvoor geen rechthebbenden kunnen worden aangewezen en een deel van de opbrengsten van de indertijd uit de SNK-collectie geveilde werken ter beschikking te stellen aan joodse culturele doelen.

Bij de constatering dat de werkzaamheden van de afgelopen jaren een positieve bijdrage hebben geleverd om ernstige tekortkomingen in het naoorlogse rechtsherstel te signaleren en voor zover mogelijk alsnog te herstellen, past een woord van waarschuwing. Hetgeen sinds het begin van het proefonderzoek in 1997 is gebeurd en via de behandeling van reeds ingediende en nog te verwachten claims in de eerstkomende periode zal worden voortgezet, is niet meer dan een reparatie van een aantal gevolgen van de sinds 1945 gemaakte fouten, die het daarbij aan de slachtoffers aangedane onrecht niet wegneemt. Alleen al het feit dat in zeer vele gevallen door het verstrijken van de tijd niet meer de directe gedupeerden, de vroegere eigenaars van kunstwerken of hun naaste erfgenamen, kunnen worden bereikt, maar slechts hun afstammelingen, maakt duidelijk dat elk nu gerealiseerd herstel van fouten slechts beschouwd kan worden als een bestrijding van de gevolgen en niet als een wegnemen van de fouten zelf.